

A NAGYVENYIM-MUNKÁCSY UTCA – FÜZFA UTCA LELŐHELY AVAR KORI EMBERTANI LELETEI

Rácz Piroska

Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Rácz P.: *Avar period anthropological finds from the Nagyvenyim-Munkácsy utca – Fűzfa utca site. At Nagyvenyim-Munkácsy utca – Fűzfa utca site skeletal remains of 22 individuals from the Avar period were unearthed. Metrical and pathological analysis were carried out on the badly preserved material. Despite of its few cases and bad preservation the sample from Nagyvenyim is an important contribution to the Avar period population on Mezőföld, as there is only one anthropological review from this period in the region by this time (Wenger's report about the sample from Előszállás-Bajcsihegy in 1966 and 1967).*

Comparing the sample of Nagyvenyim-Munkácsy utca – Fűzfa utca with Előszállás-Bajcsihegy there is a notable difference in their stature, and this fact is very interesting as the two sites are closed to each other. The fragmented small sample from Nagyvenyim does not allow us considerable conclusions, but examination of further samples will give more reliable information about the Avar period population of Mezőföld.

Keywords: *Avar period; Mezőföld; Nagyvenyim; Metrical and pathological analysis.*

Bevezetés

2013-ban csatornázási munkák során Nagyvenyim községben (Fejér megye) avar kori sírok kerültek felszínre. Szücsi Frigyes vezetésével a Szent István Király Múzeum munkatársai először a Munkácsy utcában egy sírt, majd a közeli Fűzfa utcában további sírokat tártak fel. Sajnos a csatornázási földmunkák utóbbi helyen mintegy 6–10 sírt elpusztítottak. A Fűzfa utcában a csatorna 4 m széles nyomvonala a temetőt DNy–ÉK irányban 56 méteren át keresztezte, így annak keleti és nyugati szélét sikerült behatárolni. A lelőhelyen összesen 22 sírt tártak fel részben vagy egészben, és további 7 sír metszetét dokumentálták a csatorna nyomvonalának oldal falán. A mintegy 100–200 sírszámúra becsült temető így csak részben feltárt.

A sírok többsége Ny-ÉNy – K-DK-i, 3 sír (8., 9. és 11. sír) a temető keleti részén Ny-K-i tájolású, a 18. sír DNy-ÉK-i tájolású. 5 lovassír került elő. A halottakat rendszerint háton fekvő, nyújtott vázzal temették el, a 18. sír zsugorított vázas. Koporsóhasználatra és sírépítményekre számos jel utal.

Mellékletként az 1. sírból a kora avar korra keltezhető vas övgarnitúra, a 28. sírból a 8. század végére keltezhető bronz övgarnitúra került elő. Egyedüli fegyverként értékelhető lelet a 19. sírban talált lándzsahegy. A 22. sír női halottja mellől 2 db bronzgyűrű, valamint viseleti helyzetben, a nyakcsigolyák és a bal váll között 2 db bronz mellboglár került elő; 4 női sírből (12., 16., 22. és 23. sír) tártak fel fülbevalókat. A 11. sírban talált bronzpánt talán amulettkapszula részeként értelmezhető. Eszközök közül orsógombok (8., 9., 16., 24. sír) és vaskések (10., 14., 17., 19. és 20. sír); a lovassírokból

lószerzőszámok és lószerzőszámveretek kerültek elő. A sírok gyakori mellékletei voltak az állatsontok és a kerámiaedények.

A temető az avar kor teljes ideje alatt használatban volt. A kora avar temetkezések a temetőrészlet keleti, a késő avar sírok a nyugati részen helyezkedtek el. Az 1. sír egyértelműen a kora avar korra datálható. A 7., 8., 9. és 11. sír a 7. századra (a kora, illetve közép avar korra) keltezhető, és talán a 12. sír is. Bizonytalan keltezésűek a melléklet nélküli 10. és 18. sírok, valamint a 19. sír. A sírok többsége a 8. századra datálható, így a 13., 14., 15., 16., 17., 20., 22., 23., 24., 27., 28. sír, és talán a 21., 25. számú, melléklet nélküli sírok is (a régészeti elemzést lásd: Szücsi 2015).

Anyag és módszer

A lelőhelyen megfigyelt 29 sírből 22 egyén csontmaradványa, valamint egy további szórványlelet került a Szent István Király Múzeumba. Az anyag a múzeum Antropológiai Leltárkönyvében 2014.1.1. – 2014.1.23. leltári számok alatt szerepel.

Az embertani anyag meglehetősen rossz megtartású.

A leletek ismertetését a rossz megtartás és a kis esetszám ellenére az indokolja, hogy a Mezőföld avar kori népességéről eddig jóformán csak az Előszállás-Bajcsihegy lelőhelyről közölt nagyobb sorozat alapján van ismeretünk (Wenger 1966, 1967).

A gyermekek és fiatalok életkorát a fogazat (Schour és Massler 1941), a hosszúsontok mérete (Stloukal és Hanáková 1978), valamint az elcsontosodás mértéke (Ferembach és mtsai 1979, Schinz és mtsai 1952) alapján becsültem. A felnőttek elhalálási korát Nemeskéri és munkatársai (1960) módszere szerint, a koponyavarratok külső felszíne záródásának mértékét is figyelembe véve becsültem, és az eredményt Sjøvold (1975) táblázataiból állapítottam meg. A felnőttek nemét az Éry és munkatársai (1963) módszere alapján becsültem. A csontok mérését a Martin és Saller - féle (1957) módszer szerint végeztem, a koponyaméretet és -jelzők kiértékelésénél Alekszejev és Debec (1964) osztályait vettem alapul. A testmagasság számításához Sjøvold (1990) mindkét nemre és összes rasszra megadott táblázatait használtam. Azért, hogy az eredmények összehasonlíthatók legyenek az Éry által 1998-ban közölt termetadatokkal, a termetet a tanulmányban ismertetett módon, a kar-, orsó-, comb- és sípcsont méreteiből, a sípcsont és szárcsont méreteinek kihagyásával számoltam (Éry 1998). A kóros csontváltozások vizsgálatánál a morfológiai módszert alkalmaztam.

Vizsgálati eredmények

Az életkor és a nem szerinti megoszlás

A 22 egyénből a gyermekek és a fiatalok száma 2 (9,09%), a felnőttek 18 (81,82%), további 2 egyén (9,09%) életkora a maradványok töredékessége miatt nem állapítható meg, koruk mindenestre 15 év fölé becsülhető. A 18 felnőtt közül 8 (44,44%) férfi, 9 (50,00%) nő, 1 (5,56%) pedig nem meghatározható nemű (1. táblázat).

A gyermekek és fiatalok rendkívül alacsony aránya feltehetőleg a részfeltárás következménye (2. táblázat).

A metrikus jelek

Részletes metrikus elemzésre az anyag nem nyújt lehetőséget.

A koponyák – különösen azok arci része – általában töredékesek és vetemedettek, kevés koponyaméretet lehetett megállapítani. A méretek és jelzők nagy szóródást

mutatnak, így (akár az abszolút, akár a relatív méreteket tekintve) a kevés esetszámú mintában rövid, középhosszú és hosszú agykoponya egyaránt előfordul. Taxonómiai elemzésre a koponyák alig alkalmasak, a megfigyelhető jellegek alapján az európai nagyraszba sorolhatók.

1. táblázat. A csontvázak alapadatai
Table 1. Main individual data of skeletal remains

Sírszám Grave No.	Leltári szám Inventory No.	Régésze- ti kor Period	Nem Sex	Nemi jellegek száma Number of sex determining features	Nemi kifejezettség Value of sexualisation	Életkor (év) Age (years)
1.	2014.1.1.	Avar	M	11	+0,64	23–40
7.	2014.1.2.	Avar	U	–	–	15–40
8.	2014.1.3.	Avar	F	11	-0,55	37–46
9.	2014.1.4.	Avar	U	–	–	15–x
10.	2014.1.5.	Avar	M	7	+1,71	30–60
11.	2014.1.6.	Avar	F	8	-0,88	23–60
12.	2014.1.7.	Avar	F	13	-0,38	54–60
13.	2014.1.8.	Avar	M	15	+1,07	44–48
14.	2014.1.9.	Avar	M	13	+1,85	32–36
15.	2014.1.10.	Avar	–	–	–	15–20
16.	2014.1.11.	Avar	F	1	-2,00	23–60
17.	2014.1.12.	Avar	–	–	–	5–6
18.	2014.1.13.	Avar	M	5	+1,20	23–x
19.	2014.1.14.	Avar	U	1	-1,00	23–x
20.	2014.1.15.	Avar	M(?)	3	+0,67	24–30
21.	2014.1.16.	Avar	F	13	-1,31	23–40
22.	2014.1.17.	Avar	F	16	-1,31	32–38
23.	2014.1.18.	Avar	F	16	-0,75	39–48
24.	2014.1.19.	Avar	F	16	-1,19	44–50
25.	2014.1.20.	Avar	F	13	-1,15	37–46
27.	2014.1.21.	Avar	M	9	+0,67	32–50
28.	2014.1.22.	Avar	M	15	+0,80	20–25
Szórvány Sporadic	2014.1.23.	?	F	3	-1,33	23–59

M: férfi – male, F: nő – female, U: nem megállapítható – undetermined

2. táblázat. A nemek és korcsoportok megoszlása a vizsgált mintában
Table 2. Distributions of the skeletal remains by age at death and sexes

Korcsoport (éves) Age group (years)	Nem – Sex			Összesen Total
	Nem megállapítható Undetermined	Férfi Male	Nő Female	
Infans I (0–6)	1	–	–	1
Infans II (7–14)	–	–	–	–
Juvenis (15–19)	1	–	–	1
Adultus (20–x)	1	8	9	18
15–x	2	–	–	2
Összesen – Total	5	8	9	22

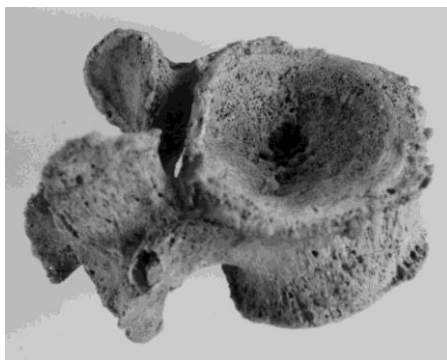
A vázak többsége is hiányos és rossz megtartású. Mindössze 4 férfi és 5 nő esetében lehetett a hosszúcsonthoz mérni. A becsült termetértékek alapján a férfiak és a nők is magas termetűek, de a kicsi esetszám miatt nem biztos, hogy a népességet valóban a magas termet jellemezte. Mind a négy férfi magas termetű, a nők termetének egyéni értékei a magas és a közepes kategóriák között oszlanak meg.

Kóros elváltozások

Csonthártyagyulladás (periostitis) nyoma egy csontvázánál (8. sír: 37–46 éves nő) fordult elő.

Degeneratív ízületi elfajulást (degeneratív arthrosis) három egyénnél (10. sír: 30–60 éves férfi, 12. sír: 54–60 éves nő, 28. sír: 20–25 éves férfi) lehetett megfigyelni. A 10. sír (30–60 éves férfi) és a 12. sír (54–60 éves nő) csontmaradványain a degeneratív elváltozások generalizáltak, az egész vázon megfigyelhetők; a 10. sírban fekvő egyénnél a folyamat eredményeként két hátszigolyó össze is csontosodott a kisízületeknél.

Valószínűleg időskori csontritkulásról (osteoporosis senilis) lehet szó a 12. sírből feltárt csontváz (54–60 éves nő) esetében, ahol a csontok, különösen a csigolyák rendkívül könnyűek és porotikusak (1. ábra). Ennek következménye lehet a 4. ágyékcsgolyó kompressziós törése is. A csigolyatest felső felszíne besüppedt, a kéregállomány a középső részen átszakadt, így a csigolya teste konkáv alakúvá vált, és még ezen kívül előrefelé kissé lejt is. Az egyén neme és életkora is valószínűsíti, hogy az elváltozások hátterében a csontritkulás időskori formája áll.

1. ábra: A 4. ágyékcsgolyó kompressziós törése (12. Sír, 54–60 éves nő)

Fig. 1: The compression fracture on the 4th lumbar vertebra (grave 12, 54–60 years old female)

Gerinctuberkulózisra (spondylitis tuberculosa) utalnak a 13. sír 44–48 éves férfi halottja 4–5. ágyékcsgolyáján látható gyulladásos folyamat nyomai. A 4. ágyékcsgolyó testének alsó, valamint az 5. ágyékcsgolyó testének felső felszínén mély, osteolyticus károsodások jöttek létre, a csigolyatestek jelentős része elpusztult (2. ábra). A csigolyatestek elülső felszínén ugyanakkor korallszerű újcsontképződés figyelhető meg. Összességében a csontpusztító folyamatok túlsúlyban.

A 21. sírből feltárt 23–40 éves nő csontvázának 3 hátszigolyója (a középső–alsó háti szakaszon) törés következtében összecsontosodott. A törött részek rendellenes, elmozdult állapotban forrtak össze, eredeti alakjuk alig ismerhető fel. A csigolyák töredékesek,

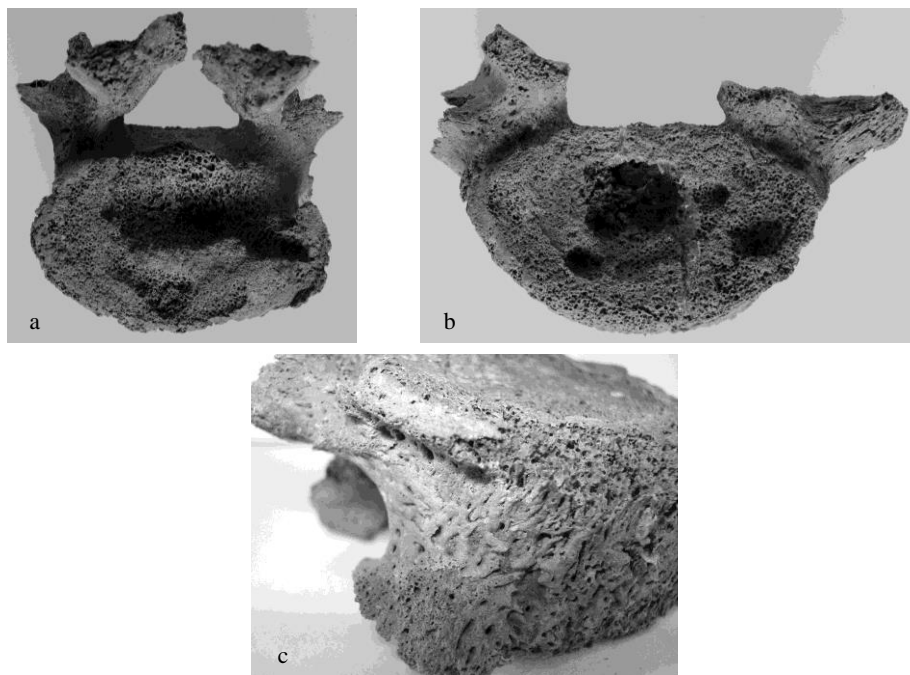
jórészt hátsó ívük maradt meg, ennek következtében pontosabb meghatározásuk nem lehetséges.

A csigolyaív-szakadás (spondylolysis) kétoldali, szimmetrikus formáját egy csontváz (25. sír: 37–46 éves nő) 4. ágyékcsigolyáján lehetett megfigyelni.

Blokkcsigolya egy esetben fordult elő, a 21. sír csontvázának 5. és 6. nyakcsigolyájánál. Mivel más kóros folyamat nyoma (pl. degeneratív vagy gyulladásos elváltozás, szalagelcsontosodás) nem figyelhető meg, feltehetőleg fejlődési rendellenességről van szó.

A 28. sírből feltárt egyén (20–25 éves férfi) esetében csigolyaív-záródási zavar (spina bifida) látható az 1. nyakcsigolyán és a keresztcsont első szegmensén.

Említést érdemel még a zománc hypoplasia előfordulása, melyet a maradó fogakkal rendelkező 20 egyén közül 4 esetében is meg lehetett figyelni (8., 14., 25. és 28. sír).

2. ábra: Gerinctuberkulózis (13. sír, 44–48 éves férfi)

a–b: Osteolytic léziók a 4. és 5. ágyékcsigolyák érintkező ízfelszínén

c: Korallszerű újszövetképződés a 4. ágyékcsigolya ventrális felszínén

Fig. 2: Spondylitis tuberculosa (grave 13, 44–48 years old male)

a–b: Osteolytic lesion on the contacting surfaces of the 4th and 5th lumbar vertebrae

c: Coral-shaped new bone formation on the ventral surface of the 4th lumbar vertebra

Összefoglalás

A Nagyvenyim-Munkácsy utca – Füzfa utca lelőhelyen feltárt avar kori széria 22 egyén meglehetősen rossz megtartású csontmaradványaiból áll.

A 22 egyénből 1 gyermek, 1 fiatalkorú; a 18 felnőtt közül 8 férfi, 9 nő, 1 nem meghatározható nemű. További 2 csontváz esetében az elhalálozási életkort a maradványok töredékessége miatt nem lehetett megállapítani, koruk mindenesetre 15 év fölé becsülhető.

A koponyák igen töredékesek és vetemedettek, különösen azok arci részei. Az agykoponyák hossza (abszolút és relatív méreteiket tekintve is) igen különböző. A minta a kicsi esetszám miatt statisztikailag nem értékelhető. A koponyák az europid nagyraszba sorolhatók.

A hosszúcsontokat 4 férfi és 5 nő esetében lehetett mérni. A becsült termetértékek a férfiaknál és a nőknél is magas termetre utalnak, bár a nők termetének egyéni értékei a magas és a közepes termet között oszlanak meg.

A kóros elváltozások közül csonthártyagyulladás, degeneratív ízületi elfajulás, időskori csonttrikulás és következményes csigolyatörés, gerinctuberkulózis, törés, csigolyaív-szakadás, blokkcsigolya, a csigolyaív záródási zavara és zománc hypoplasia fordult elő.

A nagyvenyimi avar minta kis esetszáma ellenére is hozzájárul a Mezőföld avar kori népességének jellemzéséhez. A Mezőföld avar kori népességére vonatkozó ismereteink mai napig lényegében csak az Előszállás-Bajcsihegy lelőhelyről közölt nagyobb sorozat alapján vannak (Wenger 1966, 1967). Az előszállási temető népessége a koponyák metrikus elemzése alapján heterogén (Wenger 1967). A megoszlás alapján a férfiak mind abszolút, mind relatív méreteiket tekintve zömében középhosszú, illetve hosszú fejűek. A nők koponyája a szélesség-hosszúság jelző szerint többségében brachykran (Wenger 1966). A tanulmányban használt osztályozási módszer helyett Alekszejev és Debec (1964) osztályozási rendszerét alkalmazva is kimutathatók ezek a különbségek, bár a megoszlás némileg eltérő képet mutat. Az Előszállás-Bajcsihegyen feltárt széria összképét tekintve europid, két koponya részben mongoloid vonásokat mutatott (Wenger 1967). Termetük átlaga mind a férfiaknál (166,38 cm), mind a nőknél (154,97 cm) közepes (Éry 1998).

Bartucz Lajos 1936-ban ismertetett vázlatosan Igar, Cece, Előszállás-Öreghegy és Előszállás-Bajcsihegy lelőhelyekről feltárt kisebb sorozatokat (Bartucz 1936). Utóbbi a Wenger által publikált temetőhöz tartozik, és egy korábbi leletmentésből származik. Munkájában azonban nem közli sem az egyéni mérési adatokat, sem azok kiértékelésének módszereit. Eredményeit ezért sajnos nem használhattam fel az összehasonlító elemzés során. Megfigyeléseiből az embertani típusokra vonatkozó megállapításai hasznosíthatók, amelyek szerint a töredék szériákban europid és mongolid jellegeket egyaránt megfigyelt.

A nagyvenyimi csontleleteket az előszállásiakkal összevetve a népességtöredék termetében mutatkozik jelentős eltérés, ami különösen a két lelőhely földrajzi közelsége miatt figyelemre méltó. A nagyvenyimi minta kis esetszáma és töredékessége miatt azonban nem lenne célravezető messzemenő következtetéseket levonni. További lelőhelyfeldolgozások, több kisebb széria együttes vizsgálata adhat csak megbízhatóbb képet a Mezőföld embertani arculatáról.

* * *

Köszönetnyilvánítás: Hálásan köszönöm Éry Kingának és Marcsik Antóniának szakmai útmutatásaikat, Gelencsér Ferencnek a fényképeket.

Irodalom

- Alekszejev, V.P., Debec, G.F. (1964): *Kraniometrija. Metodika antropologičeskich issledovanij.* Moszkva, Nauka.
- Bartucz, L. (1936): A Fejér megyei leletek csontvázai. *Archaeologia Hungarica*, 18: 100–104.
- Éry, K. (1998): *Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian basin. Budapest.* Humanbiologia Budapestinensis, 26.
- Éry, K., Kralovánszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények*, 7(1–2): 41–90.
- Ferembach, D., Schwidetzky, I., Stloukal, M. (1979): Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett. *Homo*, 30: 1–32.
- Martin, R., Saller, K. (1957): *Lehrbuch der Anthropologie.* Band I. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, Gy. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger*, 24: 103–115.
- Schinz, H., Baensch, W., Friedl, E., Uehlinger, E. (1952): *Ossifikationstabelle.* In: *Lehrbuch der Röntgendiagnostik.* 5. Aufl. Georg Thieme Verlag, Stuttgart.
- Schour, I., Massler, M. (1941): The Development of Human Dentition. *Journal of American Dental Association*, 28: 1153–1160.
- Sjøvold, T. (1975): Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi et Acsádi. *Anthropologiai Közlemények*, 19(1): 9–22.
- Sjøvold, T. (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution*, 5: 431–447. DOI: [10.1007/BF02435593](https://doi.org/10.1007/BF02435593)
- Stloukal, M., Hanáková, H. (1978): Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. *Homo*, 29: 53–69.
- Szücsi, F. (2015): Avar kori temetők Nagyvenyimről. A Munkácsy utca – Fűzfá utcai, a határvölgypusztai és a járműjavítói temetőrészletek. *Alba Regia*, 43: 15–64.
- Wenger, S. (1966): Anthropologie de la population d'Előszállás-Bajcsihegy provenant des temps avars. *Anthropologia Hungarica*, 7(1–2): 115–206.
- Wenger, S. (1967): Adatok az avar kor népességének antropológiájához. *Anthropologiai Közlemények*, 11(3–4): 199–215.

Levelezési cím: Rác Piroska
Mailing address: Szent István Király Múzeum
Fő u. 6.
H-8000 Székesfehérvár
Hungary
racz.piroska@szikm.hu

